

חלב, גבינה ואבקת חלב נוכרי

ראשי פרקים

ראשית דבר

א. חלב נוכרי

1. איסור חלב בהמה טמאה

2. גזרה או ספק איסור תורה

א. גזרה - השיטה המזוהה עם רש"י

ב. חשש - השיטה הנראית מתוך ספרים המיוחסים לרש"י, ושיטת הרמב"ם

3. מקרים מיוחדים

א. מקרים בהם אין חשש

ב. בדיקה כימית

ג. חלב 'החברות'

ב. גבינת נוכרי

1. טעם הגזרה

2. חמאה ושאר מוצרי חלב

ג. אבקת חלב נוכרי

1. מבוא

2. האם אבקה בכלל אחת הגזרות?

3. בעניין חשש חלב טמא

ד. סיכום

אחרית דבר

תגובת ראש הישיבה, הרב רא"ם הכהן

ראשית דבר

בשנים האחרונות, נפוץ בארץ יותר ויותר השימוש באבקת חלב נוכרי, המיובאת מחו"ל. עד לפני זמן לא רב, לא טרחו החברות המשתמשות באבקת חלב מיובאת, לכתוב זאת על עטיפת המוצר. רק לאחרונה, עקב פניות הציבור בנושא זה, החלו החברות לכתוב על כל מוצר מאיזה סוג של אבקת חלב הוא מיוצר. מהלך זה, היה צעד חשוב בהשגחה על הכשרות, ובו בעת, גרם למבוכה בציבור. רוב הציבור בארץ לא מודע למחלוקות הראשונים והאחרונים בנושא זה, ולא מכיר את הפרטים הקשורים בהן. ישנם שנוהגים תמיד לחפש את ההכשר עם הכי פחות חששות, ישנם כאלו שמספיק להם שכתוב על המוצר 'כשר', וישנם שרוצים לדעת מה ההלכה ועל פי זה לנהוג.

מתוך רצון לדעת את ההלכה לאשורה, פתחתי בחיפוש תשובות העוסקות בנושא. ככל שהרחבתי את החיפוש, כן נגלו בפני פרטים רבים יותר הנצרכים לקביעת ההלכה. על-כן, החלטתי לסכם לעצמי את המקורות העיקריים ולארגן את השיטות השונות בצורה מסודרת. כאשר התגבש מול עיניי מעין-מאמר, עלה בדעתי לפרסמו, על-מנת שישמש כלי עזר לציבור.

מטרת מאמר זה הינה לשטוח בפני הקורא את המקורות שנראו בעיני חשובים כדי למצות את הנושא. אין בכוונתי לפסוק הלכה למעשה - את זה עשו ויעשו הגדולים ממני¹.

תודתי נתונה לרב שמואל אריאל על ההארות וההערות שעזרו בכתיבת המאמר. (אין לראות בכך הסכמתו של הרב שמואל למסקנות המאמר).

1. בסוף המאמר מובאת תגובתו של ראש הישיבה, הרב רא"ם הכהן.

א. חלב נוכרי

1. איסור חלב בהמה טמאה

במסכת בכורות (פ"א מ"ב) עוסקת המשנה בוולדות של בהמות טהורות ושאינן טהורות ולבסוף נותנת כלל:

שהיוצא מן הטמא - טמא, והיוצא מן הטהור - טהור.

בגמרא שם (ו ע"ב) דנים בתפקיד הכלל הזה ומקורו:

דבר הבא ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה - לא תיכול? ת"ל: 'גמל... טמא הוא'², הוא טמא, ואין טמא הנולד מן הטהור טמא, אלא טהור. רבי שמעון אומר: 'גמל'² 'גמל'³ שני פעמים, אחד גמל הנולד מן הגמלה, ואחד גמל הנולד מן הפרה. ורבנן, האי 'גמל' 'גמל' מאי עבדי ליה? חד לאסור עצמו, וחד לאסור חלבו, ור' שמעון לאסור חלבו מנא ליה? נפקא ליה מ'את הגמל'.

וכך פוסק הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות⁴ (פ"ג ה"א):

כל מאכל היוצא מן המין האסורין שלוקין על אכילתו, הרי אותו המאכל אסור באכילה מן התורה, כגון חלב בהמה וחיה הטמאים וכו'.

ובהלכה ו' מסייג וכותב שאין לוקין על כך:

אף על פי שחלב בהמה טמאה וביצי עוף טמא אסורין מן התורה, אין לוקין עליהן שנאמר: 'מבשרם לא תאכלו'. על הבשר הוא לוקה, ואינו לוקה על הביצה והחלב. והרי האוכל אותן כאוכל חצי שיעור, שהוא אסור מן התורה ואינו לוקה, אבל מכין אותו מכת מדרות.

גם הטור והשולחן-ערוך פוסקים שחלב בהמה טמאה אסור:

חלב בהמה וחיה טמאה או טריפה, וצירה ומי רגליה, אסורים כבשרה⁵.

(שולחן ערוך יו"ד סי' פ"א, א)

על מנת להבחין בין חלב בהמה טהורה לבין חלב בהמה טמאה האסור, ישנם שני סימנים בסיסיים המבדילים ביניהם:

1. חלב בהמה טהורה צבעו לבן, ואילו חלב בהמה טמאה צבעו נוטה לצהבהב.
2. חלב בהמה טהורה עומד, כלומר - מתגבן⁶, ואילו חלב בהמה טמאה אינו עומד.

על התכונה השנייה כבר העיר הריטב"א בחידושו על מסכת עבודה זרה (לה ע"ב):

2. ויקרא י"א, ד.

3. דברים י"ד, ז.

4. פ"ג ה"א. כל הציטוטים של הרמב"ם במאמר זה הינם על פי מהדורת פרנקל.

5. הבית-יוסף על הטור, הביא את הרמב"ם הנ"ל, אך בשולחן-ערוך לא כתב דין המלקות מפני שאין דרכו לכתוב הלכות שאינן נוהגות בזמן הזה.

6. בלשון התלמוד והראשונים, משתמשים במילים 'עומד' או 'נקפה' במקום המילה מתגבן.

מה שאמרו 'טמא אינו עומד', לאו דאינו עומד כלל דהא חזינן דקאי, אלא שרובו אינו עומד ורובו נעשה נסיובי⁷.

גם הרדב"ז בתשובה התייחס לתכונה זו:

עוד דע, כי העידו לי עדים כשרים הבאים בארץ תימן, שראו חמאה מחלב גמלים. ואין זה כנגד קבלת רז"ל, שהם לא אמרו 'חלב טמאה אינו עומד' אלא לענין נקפה ונעשה קשה כעין גבינה וכיוצא בה, אבל אפשר שהיא נקפה קצת ומתעבה.

(שו"ת רדב"ז ח"ו, ב אלפים רצא)

אם כן, התכונה השנייה אינה מוחלטת, ולכן אי אפשר לסמוך על כך ולהתיר כל חלב כפוי⁸.

2. גזרה או ספק איסור תורה

בתלמוד הבבלי ישנן שתי סוגיות המתעסקות בצורה ישירה בנושא 'דיני חלב שחלבו גוי':

מתני'. ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורן איסור הנאה: חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, וכו'.

גמ'. חלב? למאי ניהוש לה? אי משום איחלופי, טהור - חור, טמא - ירוק! ואי משום איערובי, ניקום, דאמר מר: חלב טהור עומד, חלב טמא אינו עומד! אי דקא בעי לגבינה ה"נ, הכא במאי עסקינן - דקא בעי ליה לכמכא. ונשקול מיניה קלי וניקום! כיון דבטהור נמי איכא נסיובי דלא קיימי, ליכא למיקם עלה דמילתא. ואב"א: אפי' תימא דקבעי לה לגבינה, איכא דקאי ביני אטפי.

(עבודה זרה לה ע"ב)

מתני'. ואלו מותרין באכילה: חלב שחלבו עובד כוכבים וישראל רואהו, וכו'.

גמ'. תנינא להא דת"ר: יושב ישראל בצד עדרו של עובד כוכבים ועובד כוכבים חולב לו ומביא לו, ואינו חושש. היכי דמי? ¹⁰ אי דליכא דבר טמא בעדרו, פשיטא ואי דאיכא דבר טמא בעדרו, אמאי? לעולם דאיכא דבר טמא, וכי קאי חזי ליה, וכי יתיב לא חזי ליה, מהו דתימא: כיון דיתיב לא חזי ליה, ניהוש דלמא מייתי ומערב ביה, קמ"ל: כיון דכי קאי חזי ליה, אירתותי מירתת ולא מיערב ביה.

(שם לט ע"ב)

על בסיס שתי סוגיות אלו ישנה מחלוקת ראשונים, האם חלב שחלבו גוי נאסר בגזרה או שהוא אסור מחשש שמא ערב הגוי בתוכו גם חלב טמא. בסעיף זה יפורטו השיטות השונות.

7. לאחר שהחלב מתגבן, נותר נוזל שלא מתגבן. נוזל זה נקרא נסיובי, כלומר - מי חלב.

8. להרחבה בנושא עיי' שו"ת 'חיים שאלי' להחיד"א ח"א, סי' מג.

9. פירוש: מקשה הגמרא למה נחשוש בחלב? אם משום שהגוי יחליפו בחלב טמא, חלב טהור לבן וחלב טמא צהבהב. ואם משום שיערב בו חלב טמא, יעמיד החלב, שהרי חלב טהור מתגבן וחלב טמא אינו מתגבן. ומתוצאת שאם הישראל לוקח את החלב מהגוי כדי לעשות גבינה, אכן מותר לו לגבן החלב ולאוכלו כגבינה, אלא שכאן מדובר בחלב לצורך שתיה. על תירוץ זה מקשה הגמרא, אם כן יקח הישראל מעט מהחלב שלקח מהגוי ויעמידו: אם יתגבן כולו, מתברר שלא מעורב חלב טמא בחלב, ואם יתגבן רק חלקו, מתברר שמעורב בו חלב טמא. ומתוצאת מכיון שגם חלב טהור אינו מתגבן כולו אלא יש מעט מי חלב שלא מתגבנים, אין אפשרות לברר הדבר. אפשרות אחרת לתירץ היא, אף אם לוקח חלב לגבינה יהיה החלב אסור, מפני שבחורי הגבינה ישאר מעט חלב טמא.

10. פירוש: במה מדובר? אם שאין בעדרו של הגוי בהמה טמאה, פשוט הדין, ואם שיש בהמה טמאה בעדרו מדוע מותר החלב? ועונה הגמרא שמדובר שיש בהמה טמאה בעדרו, וכשעומד רואה את הגוי חולב, וכשיושב לא רואהו. היה ניתן לומר, שבזמן שהישראל יושב ולא רואה את הגוי, נחשוש שמא הביא הגוי חלב טמא ועירבו בחלב, על-כן בא להשמיע לנו, שכאשר הישראל יכול לעמוד ולראות, מפחד הגוי ולא מערב.

א. גזרה - השיטה המזוהה עם רש"י

במספר ספרים המיוחסים לרש"י, נמצאת התייחסות לחלב נוכרי בלשון הבאה:

חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אף אם יודע שאין בדיד בהמה טמאה, אסור. ועל זה נאמר: 'ופורץ גדר ישכנו נחש'¹¹.

חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו אע"פ שאין עמו בהמה טמאה, אסור שלא תצא לידי חורבה ממנו, ופורץ גדר וגו'.

השערי-דורא בסי' פב, מביא את שיטת רש"י, אך לא כתב מאיזה ספר של רש"י נלקח דין זה. גם הפרי-חדש¹² הביא את דברי רש"י אלו, והסיק מדבריו שרש"י לשיטתו סובר, שאסרו את החלב במנין, כלומר - בגזרה. הפרי-חדש לא כתב מהיכן נלמד דבר זה מרש"י, ולכן החתם-סופר ניסה לתת הסבר לשיטה זו, מפרשו של רש"י על הגמרא. על מנת להבין את הסברו של החתם-סופר, יש צורך להסביר תחילה את הגזרה על גבינת נכרים.

ר' יהודה מביא במשנה¹³ את סיפורם של ר' יהושע ור' ישמעאל:

אמר רבי יהודה: שאל רבי ישמעאל את רבי יהושע כשהיו מהלכין בדרך, אמר לו: מפני מה אסרו גבינות העכו"ם? אמר לו: מפני שמעמידין אותה בקיבה של נבלה. אמר לו: והלא קיבת עולה חמורה מקיבת נבלה, ואמרו כהן שדעתו יפה שורפה חיה, ולא הודו לו אבל אמרו אין נהנין ולא מועלין. חזר ואמר לו: מפני שמעמידין אותה בקיבת עגלי ע"ז. אמר לו: אם כן למה לא אסרוה בהנאה. השיאו לדבר אחר...

הגמרא (לה ע"א) דנה מדוע לא רצה ר' יהושע לגלות את טעם גזרת הגבינה לר' ישמעאל. מסקנתה היא, שגזרה זו הייתה חדשה, ולא היו מגלים את טעמה של גזרה כל י"ב החודשים הראשונים, כדי שלא ליצור מצב שמשהו לא יסכים לטעמה, ויזלזל בה.

לטעמי הגזרה מועלים מספר טעמים, והראשון שבהם הוא של ר' שמעון בן פזי: משום ניקור. כלומר, חשש שמא החלב שממנו נעשתה הגבינה היה מגולה, ונחש פלט לתוכו ארס. מקשה על כך ר' ירמיה, שא"כ תותר גבינה ישנה, מפני שאילו היה בחלב ארס, היה הארס שומר את מראה הגבינה כחדש, ולא נותן לגבינה להתקשות ולהתישן.

כתשובה לכך מובאים דברי ר' חנינא: "לפי שאי אפשר לה בלא צחצוחי"¹⁴ חלב". את מגמתה של תשובה זו אפשר להבין בשני אופנים:

א. דברי ר' חנינא הם תשובה לר' ירמיה, כדי להעמיד את דברי ר"ש בן פזי. כלומר, אם יש ארס בחלב, אין הארס מונע את התגבנות החלב. בתוך הגבינה אפשר שישארו צחצוחי חלב ובהם ארס, ואז תתקשה הגבינה ותתיישן למרות שבחלב היה ארס. על כן, גזרו על הגבינה של נוכרי. (זו שיטת ר"ת בתוס' ד"ה לפי).

ב. ר' ירמיה דחה את ר' שמעון בן פזי, ור' חנינא בא לתת טעם חדש לגזרת הגבינה. אי-אפשר שלא ישארו צחצוחי חלב טמא בתוך הגבינה, אם הגבינה נעשתה מחלב טהור המעורב עם חלב טמא.

11. קהלת י', ח.

12. על השו"ע יו"ד קטו, אות ו.

13. עבודה זרה פ"ב מ"ה.

14. קורט, כלשהו.

בהסברו על דברי ר' חנינא, כותב רש"י (ד"ה לפי שא"א):

בין גומא של גבינה נשאר מן החלב. וחלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו אסור, דלמא עריב ביה חלב טמא. וחלב טמא אינו עומד, ואם עירב טמא בטהור הטמא נשאר עם נסיובי דחלבא הטהור שקורין מישג"א (מי-חלב).

מבואר שרש"י סובר כמו ההבנה השנייה, שר' חנינא מביא טעם אחר לגזרת הגבינה. מסביר החתם-סופר שמשמע מדבריו אלו, שגם חלב שחלבו נוכרי ואין ישראל רואהו אסור משום גזרה¹⁵.

חשוב לציין כי הסברו של החתם-סופר דחוק מאוד בלשונו של רש"י. המשמעות הפשוטה יותר היא, שחלב טמא אסור מן התורה (בכורות ו ע"ב), ואם יעשה הנוכרי גבינה מחלב טהור המעורב עם חלב טמא, בחורי הגבינה יהיו צחצוחי חלב טמא וכשיאכל הישראל את הגבינה, יאכל גם חלב טמא הקפוי מעט, ויעבור על איסור תורה. זאת הסיבה שגזרו על הגבינה. כך הוא פשט דברי רש"י¹⁶.

ראשון נוסף, הסובר כשיטת רש"י הינו רבנו אלחנן, המובא בתוספות (לה ע"א, ד"ה לפי). וכך דברי התוספות:

אבל אין לפרש כפירוש הר"ר אלחנן דקאי אחלב עובד כוכבים, והכי פריך, למה אסרוהו משום גלוי, יעמידנו, ואם יש בו ארס לא יעמוד, דהכי מקשה התלמוד גבי חלב טמא בסמוך, דליחיה, דהא לא מצינו בשום מקום שיניח חלב להקפות בשביל ארס הנתון בו.

רבנו אלחנן מסביר ששאלת הגמרא היא מדוע גזרו על החלב, ולא מדוע גזרו על גבינה. כלומר - **הייתה גזרה על החלב**.

לפי שיטה זו, נצטרך להסביר את שאלת הגמרא 'למאי ניחוש?' כשאלה מדוע גזרו על החלב. לדעתי פשט הסוגיה הוא שהגמרא מנסה לברר מהו הספק האפשרי בחלב שחלבו הגוי, שבעקבותיו אסור להשתמש בחלב.

ההשלכה העיקרית של שיטה זו, היא שכל חלב הנמצא ביד נוכרי, וישראל לא ראה את החליבה, אסור לעולם. ואף אם אין שום חשש לעירוב, מכיוון שזו גזרה - אף אם בטל הטעם, לא בטלה הגזרה. אלא אם בית-דין, הגדול בחכמה ובמנין יבטל את הגזרה¹⁷.

ב. חשש - השיטה הנראית מתוך ספרים המיוחסים לרש"י ושיטת הרמב"ם

הנראה מתוך ספרים המיוחסים לרש"י

ר' שלמה יצחקי (רש"י)¹⁸, היה גדול ומפורסם בדורו. מכיוון שהיה עסוק מאוד בכתיבת פירושו לתלמוד, לא היה לו פנאי לכתוב את כל פסקיו בעצמו, ולכן את רובם כתבו תלמידיו

15. "והמעין בלשון רש"י יבין דבר לאשורו, דס"ל לרש"י דחלב גזירה קדמוניות היתה קודם שאסרו גבינה ואז אסרו החלב שאין ישראל רואהו אע"ג דתחלת גזירתו היה משום חשש עירב דבר טמא, מ"מ שגזרו ואסרו במנין סתם אסרו כל חלב שאין ישראל רואה החליבה או יכול לראות אפילו ליכא חשש דבר טמא, כגון החולב לגבן מ"מ החלב אסורה. אמנם, כשנשתנה מצורתה ונעשית חמאה או גבינה לא גזרו וחזרה להתיר" (שו"ת חת"ס יו"ד קז).

16. כך הסבירו החזון-איש חיו"ד, מא, ושו"ת 'משנה-הלכות' ח"ד, קג.

17. רמב"ם הלכות ממרים פ"ב ה"ב.

18. נכתב ע"פ המבוא של ספר האורה, שנכתב ע"י ר' שלמה באבער.

בשמו, ושלחום לשואל. בערוב ימיו, חלה רש"י, ולא יכול היה לכתוב. תלמידיו המשיכו לשמשו ולשלוח את פסקיו, לכל קהילות אשכנז וצרפת.

על מקורם של הספרים המיוחסים לרש"י נכתבו מאמרים רבים, ורובם מזהים ספרים אלו עם תלמידיו השונים. ספרים אלו לא היו נפוצים. הגאון החיד"א כתב בספרו 'שם הגדולים', על 'ספר הפרדס' של רש"י, הנמצא ברשותו בכתב-יד. אילו היה נמצא כתב יד זה, הייתה וודאות גדולה יותר לגבי האותנטיות של ספר הפרדס. לצערנו, כתב-יד זה לא נמצא. גם בחלק מכתבי היד האחרים שנמצאו, היו חסרים דפים בתחילתם ובסופם.

בתקופתו של רש"י, מכיוון שלא היו מצויים ספרים, כל תלמיד היה כותב לעצמו מחברות ובהם פסקי רבו, כדי שיוכלו לשמש לו לעזר, לכשיהיה הוא עצמו מורה הוראה. גם תלמידיו של רש"י עשו כן, וכנראה שספרים אלו, המיוחסים לרש"י, נכתבו ע"י תלמידיו לצורך עצמם. מכיוון שספרים אלו הועתקו בכתב-יד, הועתקו לתוכם גם פסקים שונים שאינם של רש"י. קשה מאוד, אם אפשר בכלל, להבדיל בין פסקיו המקוריים של רש"י, שנכתבו ע"י תלמידיו, לבין הפסקים השונים, שחלקם של הגאונים, שנוספו לפסקיו.

על-כן, יש צורך להדגיש, כי אין כל וודאות שהפסקים שיפורטו לקמן הם אכן של רש"י. אך למרות זאת, אם אלו אכן כתביו, אז שיטתו של רש"י הפוכה ממה שהובנה בראשונה. נוסף לכך, יש לציין כי גם מקורו של השערי-דורא, אשר מביא את שיטת רש"י, ועל-פיו הלכו האחרונים בהסבירם את שיטת רש"י, הוא משו"ת רש"י, וכל האמור לעיל, אמור גם על שו"ת זה.

בשני ספרים המיוחסים לרש"י, נמצאת הלכה זו בהרחבה המגלה לפנינו תמונה אחרת ממה שראינו קודם:

חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו ולא בישלו הגוי אלא שהביאו צונן ואין בכל אותה מדינה דבר טמא, ודאי מותר לאוכלו בין חי בין מבושל, בין לעשות גבינה, אבל גבינות גויים ודאי אסורות מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר. י"א מפני שמעמידים אותה בשרף ערלה. ויש שמחמירים בדבר משום פרצה, דחלב שחלבו גוי אסורה. ואע"פ שאין עמו בהמה טמאה.

לעניין חלב שחלבו גוי, אסור לישראל. אבל אם אין שם גמלים וחזירים ודבר טמא, מותר לאכול ולשתות ממנו, שהחלב אין בו משום גיעולי גוים ולא משום מגע גוי, ואינו אסור אלא משום תערובת של דבר טמא. וכיון שאין דבר טמא מצוי שם בבירור, מאי איפשר לחוש בו. דתנו רבנן: יושב ישראל בצד עדרו של גוי וגוי חולב וישראל אוכל וכו'. שמעתתא: ואשה נוכרית מותרת לעשות את החלב ואת החמאה.

(ספר הפרדס, הלכות געולי גוים)

הנה מבואר בדבריו, שהחלב אסור משום חשש תערובת חלב טמא, ולא נאסר בגזרה, ובמקום שאין ממה לחוש, לדוגמה: מדינה שאין בה בהמות טמאות לחליבה, אין איסור בחלב שחלבו הגוי. אך אם באותה המדינה ישנן בהמות טמאות לחליבה, אלא שאינן עם אותו גוי בשעת החליבה, עדיין חל האיסור, כי יכול הגוי להשיג חלב טמא מעדר של שכנו. מה שאין כן, במדינה בה אין מצוי חלב טמא כלל.

למרות שאין רש"י כותב במפורש, נראה לדייק בדבריו שהאיסור חל דווקא כאשר יש באותה המדינה בהמות המיועדות לחליבה, ולא גידול בהמות טמאות. בדבריו הביא כדוגמה את הגמלים והחזירים, שאותם היו חולבים במקומות מסויימים בתקופתו, ולא סוסים וחמורים, למרות שגם אותם גידלו, אלא שגידלו אותם למלאכה.

אך למרות זאת, בחלק מהמקומות החמירו כדי שלא יצא מכך קלקול. כלומר, יכול להיווצר מצב בו אנשים שנמצאים במדינה בה אין בהמות טמאות, יראו שמותר ליקח מהגוי חלב, אפילו כשלא ראו את החליבה, וכשיגיעו למדינה בה מצויות בהמות טמאות, גם שם יבואו להתיר לשתות חלב מהגוי, בזמן שיכול להיות שהגוי מערב בחלב הטהור, חלב טמא. על החמרה זו נאמר, בהשאלה¹⁹: 'ופורץ גדר ישכנו נחש'.

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פ"ג:

יב. חלב בהמה טמאה אינו נקפה ועומד כחלב הטהורה, ואם נתערב חלב טהורה בחלב טמאה, כשתעמיד אותו יעמוד חלב הטהורה ויצא חלב הטמאה עם הקוס של גבינה. יג. ומפני זה יתן הדין²⁰, שכל חלב הנמצא ביד גוי אסור, שמא עירב בו חלב בהמה טמאה, וגבינת הגוים מותרת, שאין חלב בהמה טמאה מתגבן. אבל בימי חכמי משנה גזור על גבינת הגוים ואסורה, מפני שמעמידין אותה בעור קיבה של שחיתתן שהיא נבלה. ואם תאמר והלא עור הקיבה דבר קטן הוא עד מאד בחלב שעמד בו, ולמה לא יבטל במיעוטו? - מפני שהוא המעמיד הגבינה, והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד הרי הכל אסור, כמו שיתבאר.

שיטת הרמב"ם היא, שאיסור חלב שחלבו נוכרי ואין ישראל רואהו הוא מפני החשש שמא עירב בו חלב טמא. מכיוון שאין אפשרות לדעת, האם מעורב בחלב זה חלב טמא או לא, כל חלב כזה אסור מחשש.

דברי הרמב"ם מבוססים על הגמ' בעבודה-זרה (לה ע"ב שהובאה לעיל), בעקבות המשנה שאוסרת חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו:

גמ'. חלב למאי נחוש לה? אי משום איחלופי, טהור - חזיר, טמא - ירוק²¹! ואי משום איערובי, ניקום, דאמר מר: חלב טהור עומד, חלב טמא אינו עומד! אי דקא בעי לגבינה ה"נ, הכא במאי עסקינן - דקא בעי ליה לכמכא. ונשקול מיניה קלי וניקום! כיון דבטהור נמי איכא נסיוכי דלא קיימי, ליכא למיקם עלה דמילתא. ואב"א: אפי' תימא דקבעי לה לגבינה, איכא דקאי ביני אטפי.

חלב טמא אפשר לזהות לפי צבעו הצהבהב, להבדיל מחלב טהור, שצבעו לבן. אך אם עירב הגוי חלב טמא בתוך החלב הטהור, צבעו נשאר לבן, ואי-אפשר להבחין בחלב הטמא. הגמרא מציעה ניסוי שיברר אם מעורב בחלב שלפנינו חלב טמא: להעמיד מעט מן החלב כדי שיתגבן. אם יתגבן כל החלב משמע שאין מעורב בו חלב טמא, אך אם לא יתגבן כולו, המסקנה היא שיש בו גם חלב טמא. ניסוי זה נדחה, מכיוון שגם בחלב בהמה טהורה ישנו מעט נוזל שלא מתגבן, ולכן תמיד ישאר מעט נוזל שלא התגבן (מי החלב), ולא ניתן יהיה לברר כמה מתוך נוזל זה הוא מחלב טהור וכמה מחלב טמא. אפשרות אחרת שמציעה הגמרא על מנת לדחות קושיה זו היא, שאף חלב המיועד לגבינה, שמעורב בו חלב טמא, אם יעמידו הגוי על מנת שיתגבן, ישאר חלב טמא בחורי הגבינה.

19. יש פעמים שביטוי זה מופיע ביחס לטעם גזרה, ויש פעמים שהוא מופיע ביחס לדברים שאסרו לעשות ללא קשר לגזרה. (למשל: סוכה לא ע"ב, יבמות קה ע"א, קידושין מז ע"ב, ועוד).

20. ביטוי זה ייחודי מאוד ברמב"ם. הוא מופיע בהקשר הלכתי רק פה. אמנם ישנו ביטוי דומה לו מאוד, שנפוץ יותר ברמב"ם והוא: 'הדין נותן'. משמעו: מהאמור עד עתה, ע"פ השכל הישר יוצא ש... וכו'.

21. המילה 'ירוק' בספרות חז"ל, משמשת לצבעים ירוק, צהוב וכחול. כל מקום לפי הקשרו.

הרמב"ם לא עשה חילוק בין חלב המיועד לשתיה לבין חלב המיועד לגבינה, אלא תמיד חוששים שמא עירב בו הגוי חלב טמא²², מחשש זה נאסר חלב זה לשתיה, לחלוטין. אך אפשר להשתמש בו לעשיית גבינה: נותנים לו להתגבן, והחלב הטמא יוצא יחד עם מי החלב.

דברים אלו כתב במפורש ר' שמעון בן צמח דוראן (התשב"ץ) בתשובה (ח"ג, קמג), שאיסור חלב נוכרי הינו בגלל החשש, ואינו מתקנת חכמים:

חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו אינו מתקנת חכמים וגדריהם כמו שכתבת אלא ספקא דאורייתא משום תערובת חלב טמא וכבר העידו לי כי אחר שחולבין הגמל ונשאר בעטין לחלוחית ממנו חולבין בו בהמה טהורה ומתערב חלב טמא האסור מן התורה עם חלב טהור וגם יש לחוש שמא ערבו בידים הרבה וספקא דאורייתא הוא.

כך כתב גם הרדב"ז בתשובה (ח"ד, עה):

הדבר ברור כי הגבינה נאסרה במנין מהנך טעמי דאמרינן בגמרא אבל לא כן בחלב שחלבו נכרי שאסרו אותו משום חשש דבר טמא.

על שיטה זו מתעוררת שאלה יסודית:

ישנה מחלוקת באחרונים, בין הש"ך לר' עקיבא איגר, האם תערובת של חלב טהור וחלב טמא, היא תערובת של מין במינו או תערובת של מין בשאינו מינו.

לפי כל אחת משיטות אילו יוצא שהאיסור בטל מן התורה, אם-כן יש לברר מדוע לדעת הראשונים שהובאו לעיל אסור החלב של גוי מספק דאורייתא.

הש"ך (יו"ד קיח, ס"ק ח) סובר שתערובת של חלב בהמה טהורה עם חלב בהמה טמאה הינה תערובת של מין במינו, אשר דינה שהאיסור בטל מן התורה ברוב. במקרה שלנו, אין חשש שיערב הגוי יותר מ-50% חלב בהמה טמאה, כי אז ישתנה צבעה של התערובת לצהבהב²³. אם-כן, יוצא שהחלב הטמא בטל ברוב החלב הטהור.

אפשרות אחת להשיב על שאלה זו היא ע"פ הפרי-תואר (קט"ו, ד), אשר כתב שאנו חוששים אף לעירוב ביחס של 50:50, ובמקרה כזה לא ישתנה הצבע. מחצה על מחצה אסור מדין תורה, ולכן במקרה זה ישנו ספק דאורייתא.

אף לשיטת רע"א (בחידושו על הש"ך שם) הסובר שתערובת זו היא מין בשאינו מינו, במקרה כאן יש ספק-ספיקא: ספק עירב הנוכרי חלב טמא ספק לא עירב, ואף אם תאמר שעירב, ספק עירב יותר מ-60:1 ספק עירב פחות. דינו של ספק-ספיקא הינו לקולא. אם-כן, מדוע החלב אסור?

בדיני ספק ספיקא סובר הש"ך (יו"ד קי, ס"ק יד-טו), שספק ספיקא שאינו מתהפך²⁴ אינו נקרא ספק ספיקא. הספק ספיקא שהועלה בשאלה אינו מתהפך, מפני שאם נעלה את הספק

22. לכן נראה לומר, שפסק את ה"אב"א' להלכה. אמנם צריך עיון, מדוע כתב בהלכה י"ב שאם יעמיד את החלב יצא החלב הטמא עם הקוס של החלב הטהור, ותהיה הגבינה מותרת, הרי לפי ה"אב"א' ישארו צחצוחי חלב טמא בגבינה.

23. ע"פ הרשב"א (מופיע בפרי-תאר על השו"ע קטו, ד).

24. ספק-ספיקא מתהפך הוא ספק המורכב משתי שאלות (ספיקות), שאין קשר כרונולוגי ביניהן ולכן אין הכרח להציגן בסדר מסויים. לדוגמא: חתיכת בשר שהיה ספק אם היא בשר טריפה או בשר שחוטא, שנפלה לתוך תבשיל שספק אם היה חם בכדי שהיד סולדת בו או לא. דוגמא לספק-ספיקא שאינו מתהפך: ספק נכנס

השני (ספק עירב יותר מ-60:1 ספק פחות), לא נוכל יותר לשאול את הספק הראשון (ספק עירב, ספק לא עירב), שהרי בין אם עירב 60:1 בין אם עירב פחות, על-כל-פנים עירב. לכן ע"פ שיטה זו הספק הוא אחד: ספק עירב הנוכרי יותר מ-60:1 ספק לא, וזה ספק דאורייתא, והדין הוא לחומרא ולכן החלב אסור.

הפרי-חדש (כללי ספק ספיקא, אות יג) חולק על הש"ך וסובר שאף ספק ספיקא שאינו מתהפך דינו ככל ספק ספיקא. אם-כן, ע"פ שיטה זו השאלה במקומה עומדת.

קושיה זו אמורה גם לשיטה שהובאה לעיל ע"פ הספרים המיוחסים לרש"י. עם זאת, התשובה לכך, ע"פ ספריו, פשוטה ביותר. בספר האורה (ח"א, סי' קי) כמה שורות לפני הפסק שהבאתי לעיל, כתוב שהלכה כר' יהודה, שמין במינו אינו בטל מהתורה (חולין ק ע"א). לכן, אם נאמר שחלב טמא בחלב טהור הוא מין במינו, אפילו בכלשהו הוא נאסר. ואם נאמר שתערובת זו היא מין בשאינו מינו ובטל ב-60:1, לשיטת ר' עקיבא איגר זהו ספק ספיקא ועדיין הקושיא במקומה עומדת, ואילו לשיטת הש"ך זהו ספק אחד, ספק דאורייתא, ולחומרא, ולכן החלב אסור.

ההשלכה העיקרית של שיטה זו היא, שמכיון שהחלב לא נאסר ע"י חכמים במניין, אלא אסור משום חשש איסור תורה, הפכה חומרא זו לקולא, ובכל מקום בו לא יהיה חשש כלל, ואולי אף אם יהיה חשש קלוש, יהיה מותר להשתמש בחלב. שהרי אין למה לחשוש.

3. מקרים מיוחדים

א. מקרים בהם אין חשש

בסוגיה השנייה שהובאה לעיל, העוסקת בחלב שחלבו גוי, המשנה (מ"ז) אומרת: "ואלו מותרין באכילה: חלב שחלבו עובד כוכבים וישראל רואהו וכו'". בהקשר לזה מביאה הגמרא (מט ע"ב) ברייתא ודנה בחידושה של ברייתא זו:

תניא להא דת"ר: יושב ישראל בצד עדרו של עובד כוכבים ועובד כוכבים חולב לו ומביא לו, ואינו חושש. היכי דמי? אי דליכא דבר טמא בעדרו - פשיטא, ואי דאיכא דבר טמא בעדרו - אמאי? לעולם דאיכא דבר טמא, וכי קאי חזי ליה, וכי יתיב לא חזי ליה, מהו דתימא: כיון דיתיב לא חזי ליה, ניחוש דלמא מייתי ומערב ביה, קמ"ל: כיון דכי קאי חזי ליה, אירתותי מירתת ולא מיערב ביה.

את ה'פשיטא' של הגמ' אפשר לפרש באחת משתי דרכים:

א. פשוט שאם בעדרו של הגוי אין בהמה טמאה כלל, מותר החלב, אף אם לא ראה הישראל את החליבה.

ב. פשוט שאם בעדרו של הגוי אין בהמה טמאה כלל, והישראל יושב ליד העדר ורואה את החליבה - החלב מותר.

בתשובה בשם רב שר-שלום גאון מובא, שהתיר חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אם אין לאותו הגוי בהמה טמאה בעדרו, מפני שאין לחשוש שיחלוב עם החלב הטהור, גם חלב טמא, שהרי אין לו. כנראה, שרב שר-שלום גאון הסביר את הגמרא כמו החסר הראשון שהובא לעיל.

לחדר בו השרץ ספק נכנס לחדר אחר, ואם תאמר שנכנס לחדר בו השרץ - ספק נגע בשרץ ספק לא נגע בו. באפשרות של נגע, אי אפשר בין לחלק נכנס או לא נכנס, כי אם הוא נגע, בוודאי היה בתוך החדר.

את תשובתו זו, הביא השערי-דורא (סי' פב), וכתב שלא נפסקה הלכה כרב שר-שלום גאון, אלא כמו הפוסקים שהסבירו את הגמרא כמו ההסבר השני.

אולם, כאשר לא מצויה בכל אותה מדינה בהמה טמאה המיועדת לחליבה, יש נפקא מינה בין שתי השיטות המרכזיות שהוזכרו לעיל. לדעת הסוברים שהחלב נאסר בגזרה²⁵, אין היתר לחלב זה. החלב נאסר בגזרה משום חשש חלב טמא, ואף אם בטל הטעם, לא בטלה הגזרה.

לעומת זאת, לדעת הסוברים שהחלב אסור מחשש חלב טמא²⁶, במקרה זה לא שייך חשש זה, שמכיוון שלא מצוי במדינה חלב טמא - אין למה לחשוש. ואכן כך פסקו הרשב"ש בתשובה²⁷ (שו"ת התשב"ץ ח"ד, טור א, לב), והפרי-חדש בחידושו על השולחן-ערוך (יו"ד קטו, אות ו).

הפרי-חדש (שם) מביא קולא נוספת, שיכולה להתאים לשיטת מי שסובר שהחלב לא נאסר בגזרה. המור"ם²⁸ נאסר משום תערובת יין, והבעיה היא שכל יין של גוי נחשב כיון נסך. אך במקום בו היין יקר מן המור"ם, אין חוששים לעירוב יין, מפני שהגוי לא יפסיד כסף רק כדי להכשיל את ישראל. הוא הדין אף כאן. אם באותה מדינה מחיר החלב הטמא יקר ממחיר החלב הטהור, אין לחשוש להחלפת החלב.

באותם הימים, חלב טמא היה יקר רק במקומות בהם נחשב למשקה חשוב. מִסְבְּרָה נראה לי לומר, שמחיר החלב הטמא צריך להיות יקר מהחלב הטהור ביחס משמעותי. ומצאתי בשו"ת אגרות-משה (יו"ד ג, טז) ששיטת מהמחיר יותר - זה נקרא הפסד מרובה. שאם לא כן, יהיה זה הפסד מועט ולא יהיה איכפת לגוי לא להרוויח כל-כך. אך אם הוא יקר מאוד, ישמרהו הגוי כדי למוכרו ביוקר או לכבד בו אורחיו.

סיוע לשיטה זו ניתן למצוא בדברי התוספות²⁹, שם מוסבר שכל מיני משקה של הנוכרי, כגון יין תפוחים ומיץ תותים, מותר לקנות מהנוכרים אם היין יקר יותר מאותו המשקה, מפני שאז "אין לחוש שמא עירב בו יין להכשיל כדאמרין לקמן (לד ע"ב) קיסתא דמורייסא - בלומא, קיסתא דחמרא - בארבעה לומי³⁰".

ב. בדיקה כימית

פסק השולחן-ערוך (יו"ד, צח, א) שסומכים על גוי שיטעם מאכל בשרי שנפלה בו טיפת חלב, ויאמר אם יש בו טעם חלב או לא. הרמ"א משיג שם וכותב שהיום לא נוהגים לסמוך על נוכרי, ומשערים הכל בשישים.

אבל הגאון מהר"ש מראדאמישלא ז"ל בתשובותיו³¹, צמצם את השגתו של הרמ"א דווקא למקרה בו ודאי התערב איסור, והשאלה ששואלים את הנוכרי היא האם אותו האיסור נותן טעם או לא. אך אם יש לנו ספק אם בכלל מעורב במה שלפנינו איסור, אז אפשר לסמוך על מומחה לכימיה.

25. הפירוש המקובל ברש"י, רבנו אלחנן, ש"ך, חתם-סופר, ערוך-השולחן.

26. רמב"ם, רשב"א, תשב"ץ, רשב"ש, רדב"ז, פרי-חדש.

27. אמנם הרשב"ש החמיר על עצמו בגלל שמועה ששמע על מקרה חריג, ולעצמו בלבד חשש.

28. מור"ם - רוטב של דגים קטנים כבושים במלח, אשר בדרך כלל מערבים בהם יין כדי למתקם.

29. עבודה זרה לב ע"א, ד"ה "ומאוצר שר"י.

30. מדה מסויימת של מור"ם עולה זו, ויין באותה המידה - ארבעה זוזים. (כאמור, לאו דווקא פי ארבע, ואף פחות מכך).

31. ח"א סי' כ"ז. מובא בשו"ת מנחת יצחק ח"א סי' יא.

בשו"ת מהרש"ם (ח"ג, סי' רטו) כתב שאינו סומך על בדיקת כימאי, אך למרות זאת כשנשאל על שמנת של נוכרים (ח"ג, סי' קסד), צידד להתיר ע"י בדיקה כימית של גוי, מפני שיש שם צדדים נוספים להקל. אף בשו"ת מנחת יצחק (ח"א, סי' יא) כתב שכימאי הוא אומן שאינו מרע אומנותו ולא ישקר בתוצאות הבדיקה.

בימינו ישנן מעבדות מזון רבות, וכמו כל בית עסק, רוצים הם לשמור על שמם הטוב ועל אמינותם כלפי קהל הלקוחות שלהם, ולכן אין הם מריעים אומנותם. אציין כי את בעיית הנאמנות קל ביותר לפתור בארץ ישראל, ע"י בדיקה במעבדה של יהודים.

בעזרת בדיקה כימית ניתן לזהות אם בחלב או בכל מוצר חלב אחר, מעורב חלב שאינו של פרה. שוחחתי על איכות בדיקה זו עם ד"ר אליהו ליכט, יהודי שומר תורה ומצוות, אשר עוסק בין השאר בבדיקת כשרותם של מוצרי מזון שונים המיובאים מחו"ל. ד"ר ליכט הסביר, שאם מעורב בחלב שלפנינו 0.1% חלב טמא, עובדה זו לא תתגלה בבדיקה כימית. אך אם מעורבים 20% חלב טמא - הדבר יתברר בודאות. הגבול בין שני תחומים אלו הינו בסביבות 1%-3%, כלומר, בין פחות מ-1:60 ובין יותר מכך, ולכן א"א לסמוך על הבדיקה הכימית. (א"כ, יש לברר מהי הבדיקה שהתירו האחרונים הני"ל).

ג. חלב 'החברות'

'חלב החברות', הוא מונח שטבעו האחרונים, כדי לציין את הליך השיווק המודרני של החלב במדינות המתועשות, שבו החלב נחלב במחלבות גדולות, בהם מגדלים רק פרות לצורך חליבה, ולא מצויים בהם בעלי חיים אחרים המיועדים לחליבה. מהמחלבות מובל החלב ע"י מיכלית גדולה, ובטרם נכנס החלב למחזור החלב של המפעל, הוא עובר מספר בדיקות קפדניות. אחת מבדיקות אלו היא בדיקה שחלב זה הינו חלב פרה בלבד³².

אם בבדיקה זו יתגלה מרקם אחר לחלב, יפסלו את שימושו. רפת שתשלח חלב שאינו חלב פרה, או חלב מעורב, ישלל רשיונה לעולם. חברה שתתגלה כמפירת חוק, תיקנס, ובמקרים חמורים יותר, תסגר החברה ע"פ צו. על-כל-פנים, גם אם לא תסגר החברה, ייפגע שמה, וזה יגרום לה להפסדים רבים.

הערה חשובה: כל הדינים שאביא בסעיף זה רלוונטיים אך ורק לחלב 'החברות', ובשום פנים ואופן לא לחלב מחוות קטנות של גויים שאינן בפיקוח ממשלתי, ובטח שלא לחלב של איכרים שמגדלים מספר מצומצם של פרות ושאר בעלי חיים.

מציאות זו לא הייתה קיימת עד לפני המהפכה התעשייתית (לפני כ-100 שנה), ולכן אין כל התייחסות אליה בפוסקים. הראשון שמצאתי שמתייחס לכך הוא החזון-איש בחידושו על יו"ד (סי' מא, אות ד):

ואמנם בשיש פיקוח הממשלה על החלב שלא יערבו חלב טמא, והם צפויים לעונש על הזיוף, יש מקום לומר דהוי כשפחות החולבות דמירתתות, וכיושב בצד העדר וכשהוא עומד הוא רואה.

כדי להסביר את דבריו, אקדים ואסביר תחילה דין שכתב הרמ"א:

32. כמובן, ע"פ המגבלות שהובאו לעיל בנושא בדיקה כימית.

ושפחות שחולבות הבהמות בבית ישראל או בדיר שלהם, כל מקום שאין בית עובד כוכבים מפסיק ואין לחוש לדבר טמא, מותר אפילו לכתחלה להניח אותן לחלוב, אע"פ שאין שם ישראל כלל. דמאחר שהוא בבית ישראל או בשכונתו אין לחוש לדבר טמא. אבל אם בית עובדי כוכבים מפסיק, צריך להיות ישראל, כאילו חולבות בבית עובד כוכבים. ואפילו ישראל קטן או קטנה מועילים, דהעובד כוכבים מרתת לפניהם.

(שו"ע יו"ד קטו, א)

שפחות החולבות לישראל, פוחדות להיתפס כמשקרות, כי עבודתן מותנית בנאמנותן למעסיקן. אם יערבו חלב טמא עם החלב הטהור, ימעלו באמונם של מעסיקן; ואם יתפסו, יאבדו את עבודתן. לכן אם אין חשש שמישהו מבחוץ יערבב, לא חוששים שהן תערבבנה. דין ה'פחד' רלוונטי גם לגבי החברות המייצרות חלב לשוק המסחרי: אם ירמו ויערבבו חלב טמא עם החלב הטהור, יאבדו את נאמנותן בעיני הציבור, ויפסידו לקוחות, ואולי אף יאלצו לסגור את המפעל.

בדרך זו הלך אף הרב חיים דוד הלוי³³.

גם הרב משה פיינשטיין בספרו שו"ת אגרות משה³⁴, הלך בדרך זו, והסביר שמכיוון שישנם עונשים על הזיוף, ובעלי החברה מפחדים מכך, הרי זה **כדיעה ברורה** שלא יזייפו. וכמו בהרבה עדויות, שאין צורך בעדות מפורשת על המקרה עצמו, אלא מספיק שיש עדות שמוכיחה על מצב מסויים, כך גם בנושא זה, נחשבת הידיעה כעדות להתיר. על כן, כל הרוצה להקל ולשתות מחלב החברות, יש לו על מי שיסמוך. עם זאת מוסיף הרב פיינשטיין וכותב: "מכל מקום, לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא. וכך אני נוהג להחמיר לעצמי, אבל מי שרוצה להקל **הוא עושה כדינא** ואין להחשיבו כמזלזל באיסורין".

לעומתם, היו כמה מהאחרונים שהתנגדו לדעה זו. אחד מהם הוא הרב יצחק יעקב וייס מחבר שו"ת מנחת יצחק. באחת מתשובותיו (ח"ג, סי' ד, אות ו) מזכיר גם את דין חלב נוכרי, וכותב על כך **ש"המשנה לא זזה ממקומה"**, ותמיד יהיה אסור, ולכן אף חלב החברות אסור.

בחוברת הלכות בנושאים הקשורים ליולדות, כתבו המחברים³⁵ בין השאר את דעת החזון-איש הנ"ל, שהתיר חלב נוכרי אשר נחלב בפיקוח ממשלת. על כך כתב להם הרב יצחק יעקב וייס בספרו:

לדעתי לא היה צריך להביא דבר זה בספרו כאלו היא הלכה פסוקה, שידוע שרוב החרדים לדבר ד' הזהירים בכשרות המאכלים נזהרים עד מאוד בחלב עכו"ם, אפילו בזמן הזה, אפילו לקטנים. והארכתי בזה בכמה מקומות בספרי...

(מנחת יצחק ח"י, סי' לא, טו)

הרב מנשה קליין³⁶, הביא בספרו שו"ת 'משנה-הלכות' (ח"ד, סי' קג) את פסק ה'איגרות משה' להתיר חלב החברות, וגם הוא דחה אותו, מכמה סיבות:

א. הפרי-חדש כותב את היתרו דווקא במקום בו אין בהמות טמאות כלל, אך במדינותינו מצויות בהמות טמאות. כל שכן, לשיטת הסוברים שהחלב נאסר בגזרה, שיהיה אסור בכעין זה.

33. מקור-חיים השלם ח"ה, עמ' 231.

34. יו"ד א', מז, וכן בעוד תשובות רבות.

35. הרב יצחק זילברשטיין, רבה של שכונת רמת אלחנן בבני ברק, ור' משה רוטשילד, מנהל בית החולים 'מעייני הישועה'.

36. ראש ישיבת 'בית שערים' בברוקלין.

ב. גם לדעת הסוברים שהחלב לא נאסר בגזרה, במקום שנהגו להחמיר ולא לשתותו, הרי זה כנדר שאין לו התרה.

ג. ניתן להסיק מהשי"ך (סי"ק ח) שצריך שהישראל יכנס ויצא או שישב בצד העדר, לא רק מפני שכך הנוכרי מפחד לערב חלב טמא, אלא גם מפני שאז יודע הישראל שהנוכרי לא יצא לחוץ ויביא לתוך הרפת חלב טמא כדי לזייף. אם-כן, צריך שהישראל יראה שאין הנוכרי יוצא, ולא מספיק הטעם שהוא מפחד.

ד. ישנו חוק האוסר למכור בשר לא כשר כבשר כשר, ומי שיעשה זאת יענש על-פי החוק. אף על פי כן, אין סומכים על הגויים בנושא זה כלל, ולא בנושאים רבים אחרים. אם-כן, מדוע בזה מתיר ה'אגרות משה' לסמוך על הגויים?

ה. ההיתר של ה'פחד' שייך רק כאשר מי שמתעסק בפועל עם החלב מפחד. לכן בחברות גדולות, שישנם הרבה פועלים, גם אם יגלו שמישהו עירב חלב טמא, כל עובד יתחמק ויאמר שלא הוא זה שעירב, ולכן אין העובדים עצמם מפחדים, ואין בהם דין 'פחד'. כמו כן, גם בעלי המפעל יוכלו לטעון שלא הם עירבו, אלא שהחוות המספקות את החלב, הן אלו שעירבו חלב טמא.

ו. הקנס על עירוב חלב אחר הוא רק \$25³⁷, סכום אשר אינו מרתיע כלל חברה גדולה.

ז. על כל חברה המייצרת מוצרי מאכל, לכתוב על האריזה את רכיבי המוצר. עם זאת, מותר לחברה לערב במוצריה עד 2% ממשקל המוצר, בחומרים 'סודיים', ועליהם היא אינה חייבת לדווח. יוצא אם-כן, שיכולה החברה לערב 2% של חלב טמא, שזה יותר מאחד לשישים - נותן טעם, ולכן החלב אסור מספק.

מסקנתו היא אחת: אין להתיר את חלב החברות כלל. את פסקי הרב פיינשטיין הוא מסביר כמצאית פתח להיתר כדי ללמד זכות על הנוהגים להשתמש בחלב זה, למרות שמעיקר הדין הוא מודה שאסור. וכהוכחה לכך הוא מביא את העובדה, שהרב פיינשטיין החמיר על עצמו ועל בני ביתו ולא השתמש בחלב זה.

חלק מדבריו אינם מדוייקים, ולעניות דעתי, ניתן לדחותם:

א. דבריו על הפרי חדש אינם מדוייקים. היתרו של הפרי-חדש הוא במקום שאין בהמות טמאות המיועדות לחליבה, ולא רק במקום בו אין בהמות טמאות כלל. לכן אף אם ברחבי המדינה ישנן בהמות טמאות, מכיוון שאין הן מיועדות לחליבה, היתרו של הפרי-חדש תופס במדינות אלו.

לא זו בלבד, היתר נוסף כתב הפרי-חדש: אם מחיר חלב טמא יקר ממחיר חלב טהור, גם אז לא חוששים שהנוכרי יפסיד כסף ויערבב חלב טמא. בימינו קשה מאוד למצוא חנויות המוכרות חלב טמא, ובמקומות שניתן להשיגו, הוא יקר מאוד³⁸.

37. תשובתו של הרב פיינשטיין נכתבה בר"ח מנחם-אב תשי"ד.

38. אם יקשה המקשה, שזהו פתח לעירוב חלב טמא, שהרי גוי שיש לו מעט בהמות טמאות הנותנות חלב, לא יתאמץ למכור את חלבן בנפרד אלא יערב אותו עם החלב שהוא מפיק מהפרות, וישלח את הכל למפעל. וכך יתערב חלב טמא אף בחלב החברות.

תשובתי היא, שאם מדובר כאן על עדר שלם של בהמות טמאות, לא יוכל הדבר שלא להתגלות ע"י הרשויות או בבדיקות הנעשות בחלב באופן שגרתי. כמו-כן, במחלבות של פרות אסור שיהיו בעלי חיים אחרים. ואם המדובר פה על מספר מצומצם ביותר של בהמות טמאות, כמות החלב שהן נותנות תהיה מיעוט שבמיעוט ביחס לכמות שמפיקות פרות של רפת שלמה ויבטל החלב הטמא. (מפרה המיועדת לחליבה חולבים בדרך-כלל שלוש פעמים ביום, כ-10 ליטר בכל חליבה).

ב. בהלכות שבועות ונדריים פסק הרמ"א³⁹ שאם אדם נוהג איסור בדבר מסויים ויודע שהוא מותר, הרי זה כנדר, ואם רוצה להפסיק מנהג זה, צריך שלושה שיתירו את נדרו. אך אם לא ידע שמן הדין הדבר מותר, אינו צריך התרה. הוא הדין אף כאן: מי שנהג שלא לשתות מחלב החברות בגלל שחשב שהוא אסור, הרי שאינו צריך התרה כלל.

ג. הדיוק של המשנה-הלכות נראה אפשרי בש"ך עצמו, אך הוא סותר לחלוטין את המשך דברי הרמ"א, ששפחות גויות של ישראל יכולות לחלוב את בהמות בעל-הבית ללא השגחה, אם אין בית גוי אחר מפריד בין בית ישראל לבית הגוי. במקרה זה, ההיתר מבוסס אך ורק על דין 'פחד' של השפחות, ואין הישראל יכול לראות שאין הן מביאות חלב אחר. על-כן, נראה להסביר את הש"ך בצורה אחרת.

כתב האיסור והיתר הארוך (סי' מה, אות ב) שנוהגים שלא לתת לגוי לחלוב בכליו, אע"פ שהם מיועדים לחליבה והחלב צונן, מפני שחוששים שמא נשאר בכלי מעט חלב טמא מחליבתו הקודמת, ולא ירגיש בכך הישראל. אמנם, בדיעבד, מותר החלב שנחלב בכליו של הגוי, אם הישראל בדק הכלים בתחילת החליבה, ואחר-כך דיו אם נכנס ויוצא.

הסביר הש"ך שבמקרה זה, נוסף לדין 'פחד' יש פה עוד צד להתיר, שהרי הישראל רואה בעצמו שהגוי לא יוצא להביא חלב טמא. אך אין זה סותר את חזק ההיתר של 'הפחד'. הנפקא-מינה בין שני הטעמים הללו, היא במקרה שאין בתוך הרפת בהמה טמאה, הגוי חולב לעצמו, והישראל עומד בחוץ ושומר על הפתח. במקרה זה, וודאי שאין דין 'פחד' שהרי הגוי חולב לעצמו, אלא יש כאן ידיעה ברורה שלא נכנס לתוך הרפת חלב טמא, ולכן יהיה החלב מותר.

ד. חידושו של הרב פיינשטיין הוא שבמקרה זה יש ידיעה ברורה שאינם משתמשים אלא בחלב טהור. ישנו חילוק ברור בין הדוגמאות שהביא הרב קליין בתשובתו לבין חלב החברות. אילו היה יכול להיות מקרה, בו רוב בתי המטבחים היו מוכרים בשר כשר, אזי בשר הנמצא ביד הנוכרי היה מותר (שו"ע יו"ד ק"י, ג). הוא הדין כאן: רוב רובן של החוות, אם לא כולן, מספקות חלב טהור. החלב היוצא מתחת ידי המפעל הוא כמו בשר הנמצא ביד הנוכרי, ולכן החלב מותר. בעניין מכירת בשר, אין כיום שום סיבה **מציאותית** להניח שהנוכרי מוכר בשר כשר, כי בשר טרף מצוי בשפע.

אדרבה, אף בבשר סומכים במקרים מסויימים על היתר ה'פחד'. מותר לשלוח בשר ושאר מאכלים ביד גוי, אם הם חתומים בחותם⁴⁰, מפני שלא חוששים שהוא יזייף את החותם, מפני שהוא פוחד להתפס בשקר⁴¹.

ה. כיום אפשר לברר בדיוק מאיזו חווה הגיע החלב, באיזו שעה פיסטרו כל בקבוק חלב ומי עבד באותה המשמרת. כמו כן, כל מיכלית של חלב שמגיעה לחברה, עוברת מספר בדיקות בטרם היא נכנסת למחזור החלב של המפעל. לכן בכל מקרה, תמיד יוכלו למצוא את האשמים ולהענישם. עובדה זו נוגעת גם לעובדים זוטרים שאפשר שיפוטרו בגלל דבר כזה, וגם לבעלי החברה, שמפחדים ששם החברה יפגע, והם לא יתנו שיקרה דבר כזה.

ו. ראשית, הקנס **המינימלי** על עירוב חומר אחר בחלב הוא \$25 (נכון לשנת תשי"ד), כאשר במקרים חמורים יותר הקנס גדול יותר.

39. יו"ד רי"ד, א.

40. עיין ע"ז לא ע"ב, במה מספיק חותם אחד ובמה צריך חותם בתוך חותם

41. כיום, בארץ ובכל העולם, נהגי משאיות מובילים בשר ושאר מוצרי מזון חתומים, ולא חוששים לזיוף מצידם.

שנית, לא רק הקנס הוא מה שמרתיע את החברה לערב דברים אחרים בחלב, אלא שמה הטוב של החברה, והכסף שהיא מרוויחה באמצעות שם זה. כל חברה משקיעה סכומי עתק בפרסומה וביחסי הציבור שלה. אם יקרה מקרה אחד של חוסר אמינות מצד החברה שיוודע לציבור, יגרם הדבר לחוסר אמון מצד הקונים, והשלכה ישירה של זה - נזק כספי רב לחברה.

ז. ע"פ התקן הישראלי של חלב גולמי⁴², אסור לערבב בחלב **כלום**. אסור שיהיה בו חומרים אחרים, אסור לערבב חלב של בהמות אחרות ואסור שימצאו בו חומרי הדברה.

ע"פ התקן הישראלי לחלב פרה לשתיה (ת"י 284) יש לערב בחלב ויטמינים A ו-D. כמו כן, מותר לערבב אבקת חלב רק בחלב כחוש. עוד כתוב בתקן, שרק מוצר המפורט בתקן זה מותר לכתוב עליו שהוא 'חלב'. אם כן יוצא, שאותו חוק שכותב עליו המשנה-הלכות אינו נכון, על-כל-פנים, לא בארץ. כמובן, שכל מוצר המיובא לארץ **חייב** לעמוד בתקנים של מכון התקנים הישראלי.

דבר נוסף שחשוב להדגיש הוא, כי הרב משה פיינשטיין כתב כמה וכמה תשובות בנושא זה, במשך למעלה מ-20 שנה. באחת מתשובותיו אף כתב: "להמקילין בחלב הקאמפאניעס (החברות) שלא להחשיב לחלב עכו"ם, ובארתי **שהדין נוטה כן**" (שו"ת אגרות-משה יו"ד ב, מח). לעני"ד, כוונתו היא שאין מגמתו למצוא היתר למקילים, כמו שכתב ה'משנה-הלכות', אלא לפסוק דין לאשורו.

נ"ל להביא עוד ראיה מדיני ביצים. על פי הגמרא בחולין (סד ע"א) פסק השו"ע (יו"ד פ"ו, א) שסימני ביצים אינם מן התורה, ולכן כשבאים לקנות ביצים מן הגוי, אסור לסמוך רק על מראה הביצים. ובהמשך (סע' ב) פסק: "עכשיו נוהגים ליקח ביצים, בסתם, מכל אדם, לפי שאין ביצי עוף טמא מצוי בינינו". אמנם אין זו ראיה חזקה כל כך, מפני שביצה היא אחידה ובחלב אנו חוששים לתערובת, מכל מקום, רואים מכאן שהמציאות השכיחה מכריעה את הספק.

לחיוזוק הדברים אציין כי מבדיקה ממושכת באינטרנט, לא מצאתי שום פרט הנוגע לחלב חזירה או חלב נאקה. סוגי החלב היחידים שאינם חלב פרה שיש עליהם מעט נתונים, הם חלב עיזים וחלב כבשים. אציין עוד שלא ניתן לחלוב חזירות במכונת חליבה של פרות. לפרה ישנם ארבעה עטינים קרובים מאוד אחד לשני. לעומת זאת, לחזירה ישנן מספר פיטמות קטנות המפוזרות על ביטנה במרחקים גדולים יחסית. על כן, מכונת חליבה לחזירות הרבה יותר מורכבת ומסובכת, וכמובן, הרבה יותר יקרה.

ישנה בעיה נוספת שיש ביחלב החברות, שאיני רוצה לדון בה במאמר זה, אך אציין אותה בקצרה. מכון התקנים מחייב שכל חלב המיועד לשתיה יכיל ויטמינים A ו-D. מכיוון שהחלב כמות שהוא אחר הפיסטור, לא מכיל את כל הכמות הדרושה של ויטמינים אילו, יש צורך להוסיף אותם בצורה מלאכותית במפעל.

קיימות שתי דרכים להפיק ויטמינים אילו: בקיבות של דגים או בחומרים סינטטיים⁴³. האחרונים כשרים, ובהם משתמשים בארץ, אך לייצור מקיבות דגים משתמשים גם בדגים לא

42. ת"י 55, סעיף 6, אושר מחדש ב-89'. זהו תקן לחלב היוצא מהמחלבה ומועבר אל החברה שדואגת לשיווקו. יש לציין כי מחלבה אסורה לשווק חלב ומוצרים.

43. ויטמין A ניתן לייצר מסינתזה של נפט. ויטמין D₃ ניתן להפיק מצמר כבשים (שעווה). ויטמין D₂ ניתן להפיק ע"י חומר הנמצא בשמרים (כמובן שהוא חמץ). ב'תנובה' משתמשים בתחליפים אלו לחלב, ולכן בחלב ששווק לפסח הייתה הודעה שלא עורבו בו ויטמינים אלו (ע"פ ד"ר אליהו ליכט).

כשרים. ע"פ חלק מהפוסקים, מכיוון שחומרים אלו לאחר עיבודם אינם ראויים למאכל כלב, מותר לערבם לכתחילה במאכל.

ב. גבינת נוכרי

1. טעם הגזרה

גבינת הגוי נאסרה לדעת כולם בגזרה, ועל כך אין חולק. המחלוקת שיש בנושא זה הן, מה גדר האיסור. כלומר, מתי גבינה נחשבת גבינת נוכרי, ומתי נחשבת גבינת ישראל.

איסור הגבינה מופיע במשנה, ויש בו מחלוקת האם זהו איסור הנאה או לא:

...המוריים וגבינות בית אונייקי של עכו"ם אסורין ואיסורן איסור הנאה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אין איסורן איסור הנאה. (עבודה זרה פ"ב מ"ד)

את טעמה של הגזרה ניסה לברר ר' ישמעאל אצל ר' יהושע, אך לא קיבל תשובה. את סיפורם מביא ר' יהודה במשנה ה':

אמר רבי יהודה: שאל רבי ישמעאל את רבי יהושע כשהיו מהלכין בדרך. אמר לו: מפני מה אסרו גבינות העכו"ם? אמר לו: מפני שמעמידין אותה בקיבה של נבלה. אמר לו: והלא קיבת עולה חמורה מקיבת נבלה ואמרו כהן שדעתו יפה שורפה חיה ולא הורו לו, אבל אמרו אין נהנין ולא מועלין? חזר אמר לו: מפני שמעמידין אותה בקיבת עגלי ע"ז. אמר לו: אם כן למה לא אסרוה בהנאה. השיאו לדבר אחר. אמר לו: ישמעאל אחי, היאך אתה קורא: 'כי טובים דודיך מייך' או 'כי טובים דודיך'?? אמר לו: 'כי טובים דודיך'. אמר לו: אין הדבר כן, שהרי חבירו מלמד עליו: 'לריח שמניך טובים'. (שם מ"ה)

נראה בעליל שר' יהושע מנסה להתחמק מן התשובה האמיתית, ולתת לר' ישמעאל תירוצים שונים שאולי יגרמו לו להפסיק לשאול. מאחר שר' ישמעאל ממשיך לשאול ולהקשות, משנה ר' יהושע את הנושא, ודן בפסוק משיר-השירים. הגמרא (לה ע"א) דנה מדוע השתמש ר' יהושע דווקא בפסוק זה, ומדוע לא גילה לו את טעמה של הגזרה:

השיאו לדבר אחר וכו'. מאי כי טובים דודיך מייך? כי אתא רב דימי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, עריבים עלי דברי דודיך יותר מיינה של תורה⁴⁵. מאי שנא האי קרא דשייליה? אר"ש בן פזי, ואיתימא ר"ש בר אמי, מרישיה דקרא קאמר ליה: 'ישקני מנשיקות פיהו', אמר ליה: ישמעאל אחי, חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיב. מ"ט? אמר עולא, ואיתימא רב שמואל בר אבא: גזרה חדשה היא ואין מפקפקין בה. מאי גזירתא? אר"ש בן פזי אמר ריב"ל: משום ניקור. ולימא ליה: משום ניקור! כדעולא, דאמר עולא: כי גזרי גזירתא במערבא, לא מגלו טעמא עד תריסר ירחי שתא, דלמא איכא איניש דלא סבירא ליה ואתי לזלולי בה. מגדף בה ר' ירמיה, אלא מעתה, יבשה תשתרי, ישן תשתרי! דא"ר חנינא: יבש - מותר, אין מניחו ליבש, ישן - מותר, אין מניחו לישן!

א"ר חנינא: לפי שאי אפשר לה בלא צחצוחי חלב.

ושמואל אמר: מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבילה...

רב מלכיא משמיה דרב אדא בר אהבה אמר: מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר. רב חסדא אמר: מפני שמעמידין אותה בחומץ. רב נחמן בר יצחק אמר: מפני שמעמידין אותה בשרף הערלה... בין לרב חסדא, בין לרב נחמן בר יצחק, תתסר בהנאה! קשיא.

בזמן שר' ישמעאל שאל את ר' יהושע מה טעם הגזרה, הייתה עדיין הגזרה חדשה. כלל היה נקוט בידם, שאין מגלים טעם הגזרה כל י"ב חודשים הראשונים של הגזרה, כדי שלא יבוא מישהו שיערער על טעם הגזרה ויזלזל בה. לכן לא רצה ר' יהושע לגלות לר' ישמעאל את טעם הגזרה.

חכמי הגמרא חיו הרבה אחרי י"ב החודש מיום שנגזרה הגזרה, ולכן הם מעלים את טעמי הגזרה שהם שמעו. ר' שמעון בן פזי בשם ריב"ל אומר שהטעם הוא משום ניקור. כלומר, הגוי משאיר את החלב שממנו עושה את הגבינה, או את הגבינה בזמן התגבנותה, ללא כיסוי, ואפשר שנחש יגיע לשם, ויטיל את ארסו לתוך החלב או הגבינה. על טעם זה מקשה הגמרא, שאם-כן, לא תוכל הגבינה להתישן, ואם רואה הישראל את הגבינה ישנה, משמע שאין בה ארס?

כאמור לעיל, ישנה מחלוקת בין רש"י לתוספות איך להסביר את המהלך הבא. רש"י (ד"ה לפי שא"א) מסביר שר' חנינא בא לתת טעם חדש, מנותק מטעמו של ר' שמעון בן פזי. טעמו לאיסור הגבינה הוא שאם נעשתה הגבינה מחלב בו מעורב חלב טמא, אי אפשר שלא יהיו בחריצי הגבינה צחצוחי חלב טמא.

התוספות (לה ע"א, ד"ה לפי) לעומת זאת, מסבירים שדברי ר' חנינא הם תשובה לקושיה על ר' שמעון בן פזי. כלומר, הגבינה יכולה להתישן למרות הארס. הארס לא יבלע בתוך הגבינה, אלא ישאר בתוך חריצי הגבינה, והסכנה של ניקור עדיין עומדת בעינה.

כאמור, בגמרא מובאים טעמים נוספים לגזרת הגבינה. בסוף הסוגיה מקשה הגמרא על השיטות של רב חסדא ורב נחמן בר יצחק, ומסיימת בקשיא.

בארבע מקומות בתלמוד הבבלי⁴⁶, מביאה הגמרא את הדברים הבאים:

אמר רב חנינא בריה דרב איקא: שפוד, שפחות, וגומות - רב מלכיו; בלורית, אפר מקלה, וגבינה - רב מלכיא. רב פפא אמר: מתניתין ומתניתא - רב מלכיא, שמעתתא - רב מלכיו. וסימניך: מתניתין מלכתא. מאי בינייהו? - איכא בינייהו שפחות.

על כל פנים יוצא, שלדעת כולם בגבינה הלכה כרב מלכיא. ומסביר רש"י (ביצה כח ע"ב):

גבינה - אפירושא דמתניתין אתמר במסכת עבודה זרה: מפני מה אסרו גבינות במשנתנו, ואמר רב מלכיא: מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר.

ואכן כך פסק בספר האורה (ח"א, סי' קי) שהובא לעיל, הטעם שבגללו אסרו הגבינה:

...אבל גבינות גויים ודאי אסורות מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר. י"א מפני שמעמידים אותה בשרף עורלה (ספר האורה ח"א, סי' קי)

רבינו תם ור' יצחק⁴⁷ פסקו ע"פ הירושלמי שמביא רק את דברי ר' יהושע בן לוי, שאמר שטעם הגזרה הוא משום גילוי, כלומר, שמא גילה הגוי את החלב ונחש נתן בו מארסו. גם הסמ"ג (לאו

46. ביצה כח ע"ב; כתובות סא ע"ב; מכות כא ע"א; נדה נב ע"א.

47. מובאים בתוד"ה לפי, ובשערי-דורא הסימנים ע"ח, פ"א.

44. שיר השירים א', ב.

45. כלומר, חביבין דברי סופרים - גזירות חכמים, יותר מדברי תורה - איסורי תורה.

קלב) מביא את שיטתם של ר"ת ור"י, ומוסיף שגם רש"י סובר כך, שהחלב נאסר משום גילוי. כאמור, מהספרים המיוחסים לרש"י נראה אחרת, ויש לברר מה מקורו של הסמ"ג לדין זה.

הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ג, ה"ג), האיסור-והיתר הארוך (סי' מו), והשולחן-ערוך (יו"ד קטו, ב) פוסקים שהגבינה אסורה משום שמעמידים אותה בקיבה של נבילה בהמה טמאה. ומפני שנאסרה בגזרה, ולא חילקו חכמים, אף אם עשו אותה בעשבים ולא בקיבת נבילה, אסורה⁴⁸.

ההכרעה להלכה מהו טעם הגזרה, עקרונית לקביעת דינם של שאר מוצרי החלב.

2. חמאה ושאר מוצרי חלב

בעקבות כל האמור לעיל, מתעוררת שאלה להלכה למעשה: האם כאשר גזרו על הגבינה, גזרו אף על כל מוצרי החלב, והגבינה היא הדוגמא הנפוצה ביותר שהייתה בתקופתם, או שאולי גזרו דווקא על הגבינה, בגלל הסיבות המפורטות לעיל שרלוונטיות רק לגבינה, אך מוצרי חלב אחרים, הנעשים בשיטות שונות מהגבינה, עליהם לא גזרו.

בשאלה זו החלו לדון כבר בתקופת הגאונים. הרמב"ם מביא את מחלוקתם בנושא זה:

החמאה של גויים, מקצת הגאונים התיירה, שהרי לא גזרו על החמאה, וחלב הטמאה אינו עומד. ומקצת הגאונים אסרוה מפני צחצוחי חלב שישאר בה, שהרי הקוס שבחמאה אינו מעורב עם החמאה כדי שיבטל במיעוטו, וכל חלב שלהן חוששין לו שמה עירבו בו חלב טמאה. (הלכות מאכלות אסורות פ"ג ה"ט')

הרמב"ם מוסיף פתרון גם לדעת האוסרים:

יראה לי שאם לקח חמאה מן הגויים ובשלה עד שהלכו להן צחצוחי חלב, הרי זו מותרת, שאם תאמר נתערבו עמה ונתבשל הכל, בטלו במיעוטן. אבל החמאה שבשלו אותה גויים אסורה משום גיעולי גויים, כמו שיתבאר. (שם ה"ט')

אך הראב"ד השיג עליו וכך כתב:

הכל הבל ורעות רוח, שכל האיסורין שנוהגין בגבינה נוהגין בחמאה. ומה שכתב שהלך האיסור ונתמעט ונתבטל, כמה מכוזר הדבר שנקנה מהם⁴⁹ חשש איסור מפני בטולו ברוב.

הרשב"א נשאל האם מותרת החמאה, שהרי לא שייך בה טעם העמדה בקיבת נבילה כלל. הוא השיב כדברי הראב"ד:

החמאה של גוים הרי היא בכלל חלב וגבינה שהחלב אסור. ואפילו כשהעמידוהו וגבנו ממנו אסורה. ואחד מן הטעמים בגבינה משום דקאי ביני אטפי, וְשֶׁנָּה גבינה והוא הדין לחמאה. וכל שכן לפי שהיא לחה ואינה עומדת לגמרי כגבינה דאיכא למיחש יותר לצחצוחין של חלב טמא. ואף הרב רבי משה בר מימון ז"ל שהתיר את החמאה לאחר שבשלה עד שהלכו צחצוחין שבה לא נתחורו אצלנו דברים אלו... וגם הרב רבי אברהם ז"ל כתב עליו בהשגות זה לשונו דבר זה אינו... ויותר מזה אני אומר שאפילו קנאו

48. רמב"ם בשם הגאונים, מאכלות אסורות פ"ג ה"ד. שולחן-ערוך יו"ד קטו, ב. אמנם היו מן הגאונים שהתירו גבינות נוכרים במקום בו עושים גבינות רק בעשבים (מובא בשו"ת אג"מ יו"ד ב', סוף סי' מח), אך הם נדחו לחלוטין ע"י כל הפוסקים.

49. מהגויים.

ובישלו אסור כמו שכתבתי. ולא ראיתי ולא שמעתי בכל גלילות ארצות אלו מי שפקפק בזה. (שו"ת הרשב"א ח"א, סי' ק')

נראה שהפריע לראב"ד שהרמב"ם מעלה אפשרות של ביטול איסור, ואפילו אם הוא ספק. כנראה שהרמב"ם סבר שמכיוון שבחמאה אין ודאות שיש בה צחצוחי חלב טמא אלא ספק, אין פה 'ביטול איסור בידים', כי אין פה 'איסור' אלא 'ספק איסור'. הספק הוא שמא נשאר בגומות חלב טמא, ומכיוון שהחלב שם עומד בעינו, אינו בטל ברוב החמאה. אם-כן, כאשר יחמם את החמאה בצורה כזו שלא ישארו גומות, יתערבו צחצוחי החלב עם החמאה. מכיוון שנוצרה תערובת אחת, אם נניח שהיה בחמאה צחצוחי חלב טמא, הרי שעתה הם בטלים, והחמאה מותרת.

השערי-דורא (סי' עח) דן בנושא החמאה, ומעלה את מנהג ארץ ישראל ומנהג בבל. בני ארץ ישראל אסרו מפני ג' סיבות:

א. משום חלב שחלבו נוכרי ואין ישראל רואהו. (כנראה, הם סברו שהחלב נאסר בגזרה).

ב. משום בשולי נוכרים.

ג. משום חשש תערובת חלב טמא. (נוסף לגזרה ישנו גם החשש המציאותי של ספק דאורייתא).

לעומתם, בני בבל התיירו את החמאה מפני שסברו כרבינו תם⁵⁰, שהגבינה נאסרה מחשש שמא גילה הנוכרי את החלב טרם עשיית הגבינה, או את הגבינה בזמן עשייתה, וחוששים שמא הטיל בה נחש את ארסו. מכיוון שכיום לא חוששים כלל לארס, גבינה שנאסרה בגזרה - אסורה, אך חמאה שלא נאסרה בגזרה - מותרת.

לקראת סוף דבריו כותב שכאשר יש חילוק בין בני ארץ ישראל לבני בבל, נוהגים אנו כבני בבל. למרות זאת מסיים: "והמחמיר תבוא עליו ברכה".

רבי שמעון בן צמח דוראן, בספרו שו"ת התשב"ץ (ח"ג, סי' י) כתב במפורש שאין החמאה אסורה כמו הגבינה, מפני שכל הטעמים שנאמרו בגמרא לגזרת הגבינה, לא שייכים כלל בחמאה. ואף אם הנוכרי מחמם את החמאה עם מעט מים, אין בזה משום בשולי נוכרי, מפני שהמים נותנים טעם לפגם, והמעמיד הינו החום ולא המים. הוכחה לכך, שהרי בימות הקיץ אינם מחממים את החמאה כלל במים, כי החום מעמידה לבדו.

השולחן-ערוך נטה לדעת הרמב"ם, וכך פסק:

החמאה של עובדי כוכבים, אין מוחין לאנשי המקום שנוהגין בו היתר. ואם רוב בני המקום נוהגים איסור, אין לשנות. ובמקום שאין מנהג, אם בשלה עד שהלכו צחצוחי החלב, מותרת.

ומוסיף הרמ"א:

גם מותר לבשלה לכתחלה כדי שילכו צחצוחי חלב. ואם בשלה עובד כוכבים, מותרת, דסתם כליהם אינן בני יומן. ואם הולך ממקום שאין אוכלין אותה למקום שאוכלים אותה, אוכל שם עמהם, אבל אסור להביאה עמו ולאכלה במקום שנוהגים בה איסור, אם לא שיש בה היכר שהיא ממקומות המותרים. וההולך ממקום שנהגו בה היתר למקום שנהגו

50. מובא בדף לה ע"א, תוד"ה לפי שא"א, וגם במדרכי סי' תתכו.

שם איסור, אסור לאכלה שם. וי"א דה"ה אם הובאה ממקום היתר למקום איסור, נמי אסורה, אפילו יש בה היכר. והכי נהוג.

(י"ד קט"ו, ג.)

מוצרי חלב נוספים עליהם מופיעים דיונים בפוסקים הראשונים והאחרונים, הם היוגורט והשמנת. כל הפוסקים שמצאתי⁵¹ שהתייחסו לכך, כותבים שמכיוון שהם רכים ואינם קשים כחמאה, דינם כדין החלב ואסורים. עם זאת, לדעת המתירים את חלב 'החברות', גם מוצרים אלו יהיה דינם כדין החלב, ויהיו מותרים.

בעיה נוספת היכולה להיווצר אצל חברות המייצרות מוצרי חלב היא עירוב של חומר שאינו כשר הגורם להעמדה מהירה יותר של החלב. אציין רק כי הרב משה פיינשטיין דן בנושא זה בשתי תשובות. באחת (אגרות משה יו"ד ג', יז) כתב להתיר מפני שהחומר שמערבים אינו ראוי לאכילת חלב, ולכן אינו צריך אפילו 1:60 כדי להתירו. בשנייה (יו"ד ב, מח) כתב שחומר זה בטל בשישים. ואם תאמר שהוא מעמיד ולכן לא יתבטל, התשובה לכך שאין חומר זה מעמיד בפני עצמו אלא רק מזרז את תהליך ההתגבנות.

ג. אבקת חלב נוכרי

1. מבוא

חלב גולמי מכיל כ-80% מים וכ-20% חומרים מוצקים. אבקת חלב (Milk Powder) הינה חלב מיובש, כלומר, אבקה הנוצרת מתהליך של אידוי המים מן החלב. עקרונית ניתן להכין אבקת חלב מכל חלב, ואף מחלב בהמה טמאה, אך בפועל משתמשים רק בחלב פרה, כי הוא הזול והנפוץ ביותר. בדרך-כלל עושים אבקת חלב מעודפי חלב גולמי, או מחלב שנפסל לשתיה מפני שיש בו יותר מדי חיידקים (בכל חלב יש חיידקים) או מסיבה דומה. הסיבה לכך, כמובן, היא כלכלית בלבד.

ישנן שתי שיטות ליצור אבקת חלב:

יבוש בהתזה (Spray Drying) - בשלב הראשון מחממים את החלב עד שמתאדים כ-50% מהמים שבחלב (חלב מאוייד). בשלב השני, מזרימים אוויר חם ויבש לתוך המיכל בו נמצא החלב, וכתוצאה מכך מתייבש החלב לחלוטין ונשארים רק המוצקים של החלב. התוצר המתקבל הוא אבקת חלב קלה, המיועדת להעשרת מוצרי חלב, עוגיות וכדו'.

יבוש בגליל (Roller Drying) - בשלב הראשון מחממים את החלב עד שנשאר בחלב כ-40% מוצקים (חלב מאוייד). בשלב השני שופכים את החלב המאוייד על גליל חלול אשר בתוכו מוזרם קיטור בטמפרטורה גבוהה מאוד. הגליל מסתובב ועד שהוא מספיק לעשות סיבוב שלם, מתייבש החלב על הגליל. אחר-כך עובר הגליל במערכת סכינים המגרדת את מוצקי החלב לאבקה. אבקה זו הינה דחוסה יותר, ובעלת טעם קרמלי, ולכן משתמשים בה במוצרי שוקולד.

השיטה הנפוצה יותר בתעשיית המזון היא השיטה הראשונה, מכיוון שהיא זולה יותר וקלה יותר לייצור. (כך גם מייצרים את אבקת החלב ב'תנובה'). לעומת זאת, שיטת הייצור השנייה יקרה יותר והיא מיועדת רק למוצרי שוקולד. בארץ אין אף מפעל שמייצר אבקת חלב כזו, ולכן חברת 'עלית' מייבאת אותה מהולנד.

51. שו"ת רדב"ז ח"ו, ב אלפים רצא. שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' קסד. דינים והנהגות ממרן החזון איש ח"ב, א, אות ב.

בתשובות האחרונים מופיעה שיטה אחרת לייצור אבקת חלב⁵², אך בשיחה שקיימתי עם חיים פלגי, טכנולוג שוקולד⁵³ מחברת 'עלית', נאמר לי שאין משתמשים כיום בשיטת הייצור הזו.

2. האם אבקה בכלל אחת הגזרות?

ראשית יש לדון בשתי שאלות מרכזיות:

א. האם אבקת החלב נכללת בגזרת החלב?

ב. האם אבקת החלב נכללת בגזרת הגבינה?

השאלה הראשונה רלוונטית, כמובן, רק לדעת הסוברים שחלב נוכרי נאסר בגזרה, ולא לדעת הסוברים שהחלב אסור בגלל הספק.

החתם-סופר, אשר גם הוא סובר שהחלב נאסר בגזרה, הסביר בתשובה (יו"ד סי' קז) את השתלשלות גזרת החלב וגזרת הגבינה, ובכך סיפק תשובה לשתי השאלות.

בראשונה גזרו חכמים על החלב שחלבו נוכרי ואין ישראל רואהו, משום חשש חלב טמא. מכיוון שגזרו על כך, אף אם אין שום חשש לחלב טמא - אסור החלב. אבל אם החלב שינה צורתו עוד בהיותו אצל הנוכרי, למשל לגבינה או חמאה, אין גזרת החלב חלה עליהן והגבינה או החמאה מותרות.

מאוחר יותר, בתקופת חכמי המשנה, גזרו חכמים גם על גבינות של נוכרים, משום צמצוחי חלב טמא הנשארים בגומות הגבינה. כלומר, אם בחלב שעשה ממנו הנוכרי את הגבינה היה מעורב חלב טמא, ישאר בגומות מעט חלב טמא בעינו, ולכן גזרו על כל הגבינות שתהיינה אסורות.

היוצא מכאן שדווקא גבינה, שחזרה להיתרה ע"י שינוי הצורה, וחזרו וגזרו עליה, אסורה. אבל חמאה שנעשתה ע"י נוכרי מחלב שנחלב ללא ראיית ישראל, תהיה מותרת, כי עליה לא חזרו וגזרו. אם כן, הוא הדין בנידון דידן. מכיוון שנשתנתה צורת החלב והוא הפך לאבקה, לא שייכת בו גזרת החלב ולא גזרת הגבינה (ע"פ שו"ת הר-צבי יו"ד, סי' קג).

חידוש מרחיק לכת כתב הרב שלמה זלמן אויערבך:

נלענ"ד, לענין אבקת חלב דהמים שמוסיפים אחר כך תוך האבקה, דהרי זה חשיב רק כמים שיש להם טעם חלב אבל אין זה ממש חלב. ואף שלגבי שיעור ששים של איסור בשר בחלב שפיר מסתבר דהרי זה חשיב ממש כחלב, שאני התם דחלוי בטעם והרי הטעם הוא כמו חלב ממש.

(מנחת שלמה סי' ד)

כלומר, אין לאבקת החלב דין של חלב. ואף לאחר שיערבו באבקה מים, אין דינו של הנוזל המתקבל כדין החלב. וכמובן שלא שייך בו גזרת חלב.

אפשר שיהיה נכון לדייק, מדברי החתם-סופר שאם לקח הגוי אבקת חלב, ועירב אותה במים, דינה יהיה שוב כמו חלב הנמצא ביד נוכרי. אולם, לפי חידושו של הרב שלמה זלמן אויערבך נראה שאף במקרה זה, אין לנוזל זה דין חלב נוכרי.

52. את השיטה הזו אפרט בהמשך המאמר.

53. תפקידו של טכנולוג שוקולד הוא פיתוח מתכונים ומוצרים חדשים, פיקוח על תנאי העבודה והיצור, ועל טיב המוצר ואיכותו.

גם לדעת התשב"ץ שהובאה לעיל, הסובר שהחלב אסור משום ספק איסור תורה והגבינה נאסרה בגזרה, נראה שתהיה אבקת החלב מותרת. הוא סובר שהחמאה לא הייתה בכלל גזרת הגבינה כי הטעמים שהוזכרו בגמרא כטעם הגזרה, לא שייכים בחמאה.

יש לדייק בדבריו, שאמנם כל הטעמים אינם שייכים בחמאה, **חוץ מאחד** - "לפי שאי אפשר לה בלא צחצוחי חלב". אם המדובר פה הוא צחצוחי חלב טמא, הרי שכן שייך טעם זה בחמאה וההוכחה לכך היא שהרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ג הט"ז) נותן פתרון איך להוציא את צחצוחי החלב מתוך החמאה.

לכן נראה לי להסביר, שהתשב"ץ מסביר את הגמרא כמו שמסביר ר"ת⁵⁴. כלומר, דברי ר' חנינא הם תשובה לקושיא על הטעם שמביא ר' שמעון בן פזי, ולא טעם לגזרת הגבינה. לפי הסבר זה אכן יוצא **שכל** הטעמים לגזרת הגבינה שנאמרו בגמרא לא שייכים בחמאה כלל.

כך הדבר גם ביחס לאבקת חלב. באבקת חלב לא שייכים כל הטעמים המובאים בגמרא לגזרת גבינה, ולכן אין היא אסורה כחלק מהגזרה. (כמובן שהבעיה המציאותית של חשש עירוב חלב טמא, עומדת במקומה).

לעומת זאת, כתב הרב משה שטרן בשו"ת באר-משה (ח"ד, נא-נב) שאבקת חלב אינה נקראת תוצר של חלב כמו גבינה, חמאה ושמנת, אלא זהו חלב לכל דבר רק שהוא יבש. נימוקו הוא, שאם נערב שוב מים בתוך האבקה, נקבל חלב רגיל בדיוק כמו שהיה קודם לכן⁵⁵.

נראה לי להעיר על דבריו, שטעם זה נכון רק באבקת חלב רגילה ולא באבקת חלב עשירה, המיועדת לשוקולדים (המיוצרת בשיטת הגליל). מכיוון שתהליך הייבוש נעשה בטמפרטורה גבוהה מאוד, טעמה של האבקה משתנה ומקבל טעם קרמלי. אם-כן, כשנערב שוב מים באבקת חלב זו, יהיה טעמה **שונה** מטעם חלב רגיל. נוסף לכך, אבקת החלב הרגילה, פעמים שהיא מיועדת לשתיה ע"י עירוב מים ופעמים לתערובות מזון, לעומתה אבקת החלב העשירה אינה מיועדת אלא לשימוש כחומר מוצק לעשיית שוקולדים.

(כאמור לעיל, זוהי האבקה שמייבאת חברת 'עלית' לצורך השוקולדים שהיא מייצרת).

3. בעניין חשש חלב טמא

מכיוון שאבקת חלב ניתן, עקרונית, לייצר מכל חלב, ואף מחלב טמא, בעיית בירור הספק פה גדולה יותר. בחלב כמות שהוא, ניתן להבחין בין חלב טהור לחלב טמא על-פי הצבע, אך באבקת החלב אין הדבר אפשרי. לכן נראה לי פשוט, שלדעת כולם, כל אבקת חלב שגוי מייצר באופן פרטי, מחלב שלו, תהייה האבקה אסורה מספק דאורייתא.

אולם, לדעת המתירים את חלב החברות⁵⁶, אף אבקת חלב המיוצרת מחלב החברות תהיה מותרת. מכיוון שמוכח לעיל שלדעת רוב הפוסקים אין אבקת החלב כלולה בגזרת החלב, גם

54. עבודה זרה לה ע"א, תוד"ה לפי.

55. ראה לכך יש בירושלמי עבודה זרה (פ"ב ה"ח) בעניין מוטליא ופנקריסין וקובטיות, שמכיוון שע"י שריה במים חוזרים להיות כמו שהיו, אין בהם משום בישולי גוים.

56. חזון-איש (יו"ד, מא), הרב משה פיינשטיין (אגרות-משה יו"ד א, מט), הרב חיים דוד הלוי (מקור-חיים ח"ה, עמ' 231).

לאוסרים את חלב החברות מפני שהחלב נאסר בגזרה, יש כאן טעם לצרף ולהקל באבקת החלב⁵⁷.

האוסרים את חלב החברות מטעמים אחרים, נראה שלא יתירו אף את אבקת החלב, מפני שאין הספק יכול להתברר⁵⁸. הפוסק היחיד שמצאתי שכתב במפורש לאסור אף את אבקת חלב החברות, הוא הבאר-משה (ח"ד, נא-נב) שהובא לעיל.

בשו"ת אגרות-משה ובשו"ת שבט-הלוי דנים שני הפוסקים באבקת חלב המיוצרת בשיטה זו:

ישנם שלושה סוגים של גבינות (רכות, קשות וקשות מאוד) שמחממים אותן כל אחת בנפרד, וכתוצאה מכך מופרש מהן נוזל הנקרא 'מי-חלב'. לאחר מכן, מערבבים את שלושת הנוזלים שהופרשו ומאדים את המים שבהם, עד שמתקבלת אבקה.

כאשר מחממים את הגבינות, בתחילת תהליך הייצור, מחממים את הגבינה הרכה בחום גבוה יותר משהיד סולדת בו. ופסק הרמ"א (יו"ד קטו, א) שגבינת נוכרי שבושלה בכלי, אסרה את הכלי מפני שנותנת בו טעם איסור, אע"פ שאין ודאות שמעורב בה חלב טמא. אם-כן, בשיטת ייצור זו, הגבינה נותנת טעם בנוזל שמופרש (מי-חלב), והאבקה היוצאת ממנו תהיה אסורה.

הרב וואזנר בספרו שו"ת שבט הלוי (ח"ד יו"ד, סי' פו) דן בשאלה זו ופוסק לאסור את אבקת החלב המיוצרת בשיטה זו. לעומתו הרב משה פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ג', סי' יז) פוסק "כי הוא דבר המותר שלא גזרו עליו". בתשובתו הוא כותב שגבינה שאין בה חשש עירוב חלב טמא ושאר טעמי הגזרה, אינה אסורה אלא מדין 'לא פלוג' - כלומר, חכמים גזרו על כל הגבינות שביד הנוכרים ולא חילקו בין גבינות שנעשו בהיתר לגבינות שנעשו באיסור. בהמשך דבריו, הוא מוכיח שאין האיסור חל על הגבינה בזמן שהיא ביד הנוכרי, אלא רק לאחר שהגיעה ליד הישראלי. לכן אף שהגבינה נותנת טעם במי-החלב, מכיוון שהיא עדיין ברשות הנוכרי, אינה אסורה ואינה אוסרת את מי-החלב.

על-פי בירור שערכתי, הוברר לי שכיום לא מייצרים אבקת חלב כך, אלא בשיטות שהובאו לעיל בלבד. נראה לי, ששיטת ייצור מעין זו המוזכרת בשו"תים אלו, הינה שיטה יקרה אשר קשה מאוד להפיק ממנה כמות גדולה של אבקה.

57. הרב הדאיה (ישכיל-עבדי ח"ד, חיו"ד א), הרב פסח צבי פרנק (הר-צבי יו"ד קג-קד), הרב משה פיינשטיין (אגרות-משה יו"ד ג, יז), הרב אליעזר יהודה ולדנברג (ציץ-אליעזר חט"ז, כה).

58. הרב מנשה קליין (משנה-הלכות ח"ד, קג), הרב משה שטרן (באר-משה ח"ד, נא-נב).

ד. סיכום

- א. **חלב בהמה טמאה** אסור מן התורה, והשותה ממנו עובר על 'לאו', אך אינו לוקה כי הלאו מפורש על הבשר ולא על היוצא מבעלי החיים הטמאים. אמנם מכין אותו מכת מרדות.
- ב. ישנן שתי שיטות עקרוניות בהסבר איסור חלב שחלבו נוכרי ואין ישראל רואהו:
 1. החלב נאסר בגזרה, ולכן אף אם בטל הטעם לא בטלה הגזרה.
 2. החלב אסור בגלל ספק איסור תורה שאי אפשר לבררו. אך אם יתברר שאין בו חלב טמא - מותר.
- ג. **בדיקה כימית** - לשיטה שחלב נוכרי אסור מספק, אם ניתן לזהות בודאות את מקור החלב, אזי נתברר הספק ויהיה מותר. אך לשיטה שהחלב נאסר בגזרה, אף אם יתברר לחלוטין שאין חלב טמא, עדיין יהיה החלב אסור. ולדעת כולם הוא הדין בגבינה, מפני שנאסרה בגזרה.
- ד. '**חלב החברות**' - חזון-איש, אגרות-משה ומקור-חיים התיירו. מנחת-יצחק, משנה-הלכות ובאר-משה אוסרים. ומוסיף האגרות-משה, מי שרוצה להחמיר על עצמו - רשאי, ואין בזה משום יוהרא.
- ה. **גבינות של נוכרים** נאסרו בגזרה, ובגמרא מובאים לכך טעמים שונים. אך מכיוון שנאסרה בגזרה, אף אם בטל הטעם, לא בטלה הגזרה.
- ו. ישנה מחלוקת בראשונים האם חמאה נכללת בתוך גזרת הגבינה או לא. להלכה הכריע השולחן-ערוך שאינה בכלל הגזרה.
- ז. **שאר מוצרי חלב** צריך לבדוק כל מוצר לגופו, אם הוא דומה לחלב, לגבינה או לחמאה. (על שמנת ויוגורט הרבה פוסקים פסקו שהם דומים לחלב).
- ח. **אבקות חלב** - לדעת רוב הפוסקים אינה בכלל גזרת החלב (לדעת הסוברים שנאסר בגזרה) ולא בכלל גזרת הגבינה. כל האחרונים שמצאתי חוץ מהבאר-משה, התיירו אבקות חלב החברות, שהיא האבקה המשווקת כיום בשוק.

אחרית דבר

מה רבו מעשיך ה', כלם בחכמה עשית...

(תהלים ק"ד, כד)

בעבר הלא רחוק, היה נפוץ בכל העולם להשתמש בחלב מכל בהמה שיכולה להחלב. והנה בשנים האחרונות, הוכיחו מחקרים שונים, שחלב בהמות טמאות מזיק לבריאותו של האדם, והחליבה עצמה גורמת נזק לבהמה הנחלבת. מכל היונקים, רק חלבן של הבהמות הטהורות בריא, ואין החליבה מזיקה להן. כיום, במדינות העולם המערבי, לא ניתן להשיג חלב שאינו של בהמה טהורה בחנות רגילה. באירופה הגדילו לעשות, וע"פ חוק אסור לשווק חלב שאינו חלב פרה, ללא אישור מיוחד מהרשויות.

הסיבה שחברות ישראליות משתמשות בחומרים מיובאים מחו"ל, נובעת, בדרך-כלל, משיקול כלכלי בלבד. חברה שלא רוצה להפסיד את השוק החרדי, 'נאלצת' להשתמש בחומרים תוצרת הארץ או בחומרים בהשגחה חרדית.

בעיניי טוב יותר היה, אילו בעלי החברות לא היו דואגים רק לאינטרסים הכלכליים של החברה שלהם, אלא גם לפיתוח המשק הישראלי בכלל, והחקלאות הישראלית בפרט. פיתוח זה, ניתן לעשותו ע"י שימוש בתוצרת הארץ, ועם קצת ויתורים על רווחים אישיים. אמנם יש

מוצרים שלא מיוצרים בארץ, ואין ברירה אלא לייבאם. אך לא עליהם אני מדבר, כי אם על הרוצים לייבא חלב ואבקות-חלב רגילה לארץ, משיקולי כדאיות כלכלית.

תגובות ראש הישיבה, הרב רא"ם הכהן

לאחר שהרב רא"ם עיין במאמר, אמר שאבקות חלב נוכרי מותרת ואין שום סיבה להחמיר בה (וכך כתבו הגר"מ פיינשטיין והגרצ"פ פראנק). לכן מותר לקנות מוצרים המכילים אבקות חלב נוכרי, בין אם החברה הישראלית מייבאת את האבקה ומערבת אותה בתוך המוצרים, ובין אם בחו"ל נוכרים מערבים את אבקות החלב במוצרים⁵⁹, ומייבאים אותם לארץ כבר מוכנים.

אולם, בעניין 'חלב החברות', אף שמעיקר הדין מותר, ראוי שבן תורה יחמיר על עצמו ולא ישתה אלא אם קשה מאד להשיג חלב ישראל. ומכיוון שזו רק חומרא, אם קיבל מחבירו 'חלב החברות' או שכבר קנה, אין סיבה להשליך את החלב אלא יכול לשתותו.

עוד הוסיף ואמר, שיש להיזהר מלהורות איסור בנושאים כגון אלו, שבדורנו אין לאסור את המותר כמו שנהגו בבית מדרשו של החתם-סופר, שמא מתוך כך יגיעו לידי היתר, כפי שכתב הרב קוק בנוגע לשמן שומשום בפסח (אורח משפט סי' קיג, עמ' רכו).

59. כמובן שצריך שתהיה השגחה שכל שאר החומרים המרכיבים את המוצר יהיו כשרים.